

Uppkomsten av en opinion. Synpunkter och erfarenheter

Av HERBERT TINGSTEN¹

Då jag blev ombedd att tala om uppkomsten av en opinion, var jag tveksam därför att jag inte har tillfälle att bedriva några som helst vetenskapliga studier rörande ämnet. Vad jag kommer att tala om är därför bara mina erfarenheter som journalist, i viss mån belysta av mitt arbete som statsvetenskapare. Om det jag kommer att säga, verkar litet egocentriskt, ligger det alltså i själva ämnets natur.

Jag tänker gå ut från ett par debattfrågor som jag var mycket intresserad av under min tid som chefredaktör för Dagens Nyheter, och som jag tycker har vissa likheter. Man kunde sätta upp en modell, som det heter när man vill tala om konstruktioner på ett artigt sätt, för just dessa frågor. De har för mig sitt intresse därför att jag i båda fallen har blivit kritisk mot att ta problemet om idéer och opinioner alltför allvarligt. Jag har en känsla av att det i båda fallen framför allt rör sig om ett samspel av makter och en konfrontation mellan makthavare och maktssökare. Detta har ganska litet med vad vi i allmänhet kallar ideologier och opinioner att göra.

Det är två saker jag skall tala om: den ena är Atlantpakten och den andra är pensionsstriden. Den första frågan kom ju upp 1948 och var praktiskt taget klar 1949. Den andra frågan kom upp genom en kunglig kommitté 1955, men blev politiskt väsentlig först på våren 1957, och avgjordes i riksdagen på våren 1959. Jag anser alltså att de båda frågorna, hur olika de än är i förhållande till varandra, har mycket starka beröringspunkter och är belysande för opinionsfrågan, som vi nu diskuterar.

Frågan om Sveriges inträde i Atlantpakten kan jag säga, att jag som chefredaktör för Dagens Nyheter var initiativtagare till. Det hade antytts ett par gånger, t. ex. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, att det kunde vara bra med en västallians, men saken hade aldrig drivits

¹ Föredraget, som hölls utan manuskript, är här återgivet utifrån en bandinspelning. Endast smärre ändringar och uteslutningar har gjorts efter samråd med författaren.

med någon skärpa och uthållighet. Därför hade jag när jag började dra upp frågan i januari 1948, en känsla att det var ett nytt initiativ.

Jag skall stanna något vid denna första akt, som man kan kalla det — *initiativ*. Där skall jag inte dröja vid mina egna motiv. Jag hade gjort en resa till Amerika på hösten 1947 som utan tvivel starkt påverkade mig. När jag kom tillbaka i december, var jag så att säga i beredskap för en aktion till bildande av en västdemokratisk allians. Sedan kom Bevins tal i januari 1948. Då tänkte jag: nu är tillfället där, nu skall kampanjen börja. Jag satte igång den med medveten energi. Det gällde att få in frågan i debatten. Det är i och för sig ett problem. Man kan ju skriva många artiklar, utan att de ger den koncentration av intresset kring frågan, som man vill ha. Därför tänkte jag, att jag måste skriva fem ledare i ett sträck. Det var den första linjen, som gick ut på att hamra in de olika argumenten. Den andra linjen i initiativet var den, att då det visade sig att mycket få tidningar och politiker tog upp frågan i början, begagnade jag varje tillfälle att återkomma till den. Om någon tidning skrev ett litet ledarstick om den, lade jag upp ledare emot det, och på det sättet lyckades jag, tycker jag, att sätta fart på diskussionen. Från början var ingen människa intresserad, men när en stor tidning hamrade på det där sättet under ett par månader, började det bli intresse bland politiker och andra tidningar. Man ansåg sig tvungen att behandla frågan på något sätt.

Den andra akten tycks kunna kallas *förvirringen*. Uppenbarligen rådde en allmän förvirring bland både politiker och tidningar, hur man skulle handla. Det fanns en allmän motvilja, utan tvivel, inom alla partier att kasta sig över ett utrikespolitiskt problem. Man är i allmänhet i våra skandinaviska länder, och kanske alldeles särskilt i Sverige, ovillig att ta upp något helt nytt av denna typ, som rubbar cirkelarna. Man var van att mala på och säga, att socialisering var farlig, att vi hade vanstyre i Sverige osv. Att plötsligt komma med utrikespolitik istället rubbade alldeles ordningen. Vad skulle politikerna säga? Kanske skulle partierna splittras, kanske skulle det uppstå bråk inom partierna. Politikerna var förvirrade och oroliga. De var emellertid inte bestämda — det tror jag man kan påstå. De fann saken obehaglig, men de kände att det var nödvändigt att ta ställning. Denna förvirringens tid upplevde jag ganska starkt, särskilt under samtal med ledare för de olika borgerliga partierna eller närmast för Högern och Folkpartiet. De var ofta allmänt positiva till Atlantpakten men samtidigt oroliga för att deras tilltänkta seger på hösten 1948 kanske skulle omöjliggöras genom en utrikespolitisk aktion. De ville skjuta undan frågan. Man kan säga, att

jag här gjorde en mycket tvivelaktig eftergift, då jag inför valkampanjen skrev, att vi under en månad eller sex veckor skulle komma att låta bli Atlantpakten eller det som blev Atlantpakten, för att vi inte skulle rubba valdebatten genom denna fråga. Valet skulle försiggå enligt de gamla linjerna.

Denna förvirring rådde även på socialdemokratiskt håll. Jag blev förvånad gång på gång vid möten med tidningsmän och politiker, att det var så många som inte var deciderade. De sade att man kunde handla på det ena eller andra sättet, att olika synpunkter måste anläggas osv. De var helt enkelt på en gång benägna att ta ställning — för politiker är i alla fall till för att ta ställning — och mycket oroliga för att ta ställning. Ofta var motsättningen mellan vad de sade privat och det de sade offentligt, kanske ett par månader senare, mycket stor. Denna förvirringens tid varade väl egentligen under våren 1948 fram till sommaren, då jag tror att det avgörande steget togs av utrikesminister Undén, när han föreslog ett skandinaviskt försvarsförbund och förhandlingar om ett sådant förbund. Han nämnde till personer som jag känner och som är alldeles trovärdiga, att han naturligtvis tänkte sig detta som en möjlighet, en kanske god möjlighet, trots att han tidigare varit rätt kritisk mot likartade tankar på ett skandinaviskt förbund. Men han tänkte sig det också som ett värn mot vad som blev Atlantpakten. Det var ett lysande skickligt initiativ av Undén, skulle jag tro. Därigenom kom dels diskussionen att koncentreras till denna mer begränsade fråga om ett skandinaviskt försvarsförbund, dels kom de borgerliga partierna, som ju deltog i förhandlingarna genom representanter, att fångas vid regeringslinjen. Några tänkte sig — såsom sedan blev fallet i Norge och Danmark — att detta skandinaviska försvarsförbund kunde leda till en större allians. Men de tänkte sig i första hand: går vi med regeringen kan vi åtminstone få ett skandinaviskt försvarsförbund. När det sedan gått så långt att förhandlingarna om det skandinaviska försvarsförbundet sprack, var dessa borgerliga politiker kan man säga kedjade vid regeringslinjen. Det var väldigt svårt för dem att hoppa av då, och det tror jag var en faktor som spelade stor roll i debatt och avgörande.

Sedan följde under hösten 1948 och våren 1949 den tredje akten, som man kan säga var *kristalliseringen*. Då blev opinionerna småningom någorlunda fasta åtminstone på vissa håll, framförallt då inom socialdemokratin. Där dominerade utrikesministern, utrikesledningen, helt naturligt partiets ståndpunktstagande. När utrikesministern, utrikesledningen, hade intagit sin bestämda hållning, kan man säga att det blev tyst inom partiet. Det fanns några som var emot denna tilltänkta

linje. En var min gamle lärare, professor Vilhelm Lundstedt i Uppsala. Han var mycket ivrig för Atlantpakten och vi blev efter många års fiendskap goda vänner på denna spröda grundval. Han föreslog, sade han mig, gång på gång, när han var inbjuden som föredragshållare, att han skulle tala om Atlantpaksfrågan. Men svaret blev nej. Socialdemokratin hade kommit till en någorlunda fast linje. Inom de borgerliga grupperna, det har redan antytts, var linjen inte så fast. Genom anslutningen till försvarsallianstanken med Norge och Danmark var man dock engagerad så mycket, att man inte gärna kunde kasta fram den större allianslinjen, förrän de preliminära förhandlingarna var färdiga. Och när de var färdiga, var i själva verket hela den stora alliansplanen överspelad.

Både under förvirringens och kristalliseringens tid var det så vitt jag förstår, en likadan situation i Norge och Danmark. Jag var flera gånger i Norge och Danmark och talade med politiker. Det förelåg en ganska stor osäkerhet på olika håll. Jag träffade t. ex. den norska ambassadören i Stockholm flera gånger på våren 1948, och han sade, att han inte alls visste hur det skulle gå i Norge. De norska tidningarna innehöll mycket litet om alliansfrågan. Sedan kom i Norge, som andra här vet mycket bättre än jag, en aktion, som man kan säga motsvarade den Undénska aktionen i Sverige, där utrikesminister Lange och det socialdemokratiska partiet gick över på västlinjen, samtidigt som två av Norges främsta retoriker, Worm-Müller och Keilhau, drev kraftig propaganda för saken. Det skedde småningom kring årsskiftet 1948-49. Det var inte i något av länderna, så vitt jag kan se, fråga om någon opinionsbildning i mera utbredd mening. I allmänhet hade människorna inte några bestämda uppfattningar. De var beredda att följa de partier de var vana att rösta med. De stod ganska slappa inför denna nya linje som slutligt presenterades för dem under våren 1949.

Hur kom då *avgörandet*? Det fjärde kapitlet, som jag inte närmare behöver gå in på, utgjordes av förhandlingarna i Köpenhamn och Oslo. Mellan de norska och svenska synpunkterna uppstod en motsättning som tog sig uttryck i att Norge efter några månader ingick i den tilltänkta pakten, under det att Sverige ställde sig utanför. Beträffande detta skeende vill jag bara nämna, att det var en väldigt dålig koordination under ett par månader mellan de bägge ländernas utrikesministerier. Det var tydligt att de under en tid arbetade relativt isolerade från varandra. Jag har fullkomligt slående exempel på det. Under våren 1949, innan Norge anslöt sig till pakten, fick jag av svenska och norska regeringsmedlemmar och diplomater helt olika uppgifter om den san-

nolika utvecklingen. Jag tror, att uppgifterna lämnades i god tro och betingades av osäkerhet och bristande ömsesidig information.

Sedan kommer då det sista kapitlet i modellen, om man så vill, det är *likriktningen*. Norge går in i pakten, Sverige ställer sig utanför, och vi finner att på ett halvår likriktar sig de båda länderna så att nästan ingen i Norge uppträder emot pakten, och nästan ingen i Sverige uppträder för pakten. Detta gick faktiskt svindlande hastigt. Vi hade en opinionsundersökning i Dagens Nyheter på våren 1949. Jag tror inte att de tillfrågade var särskilt intresserade, för de svarade som folk gör i de flesta frågor, där de vill ge sig sken av att vara insatta. Då var det över 40 % av dem som svarade på frågan om inträde i pakten, som svarade ja. Det var sannolikt huvudsakligen de borgerliga. Det skulle innebära att det förelåg en borgerlig majoritet då för pakten. Jag menar inte att resultatet får pressas, men svaren visade i alla fall en beredvillighet att gå med på paktlinjen. När vi sedan hade en opinionsundersökning ungefär ett halvt år eller tre kvarts år senare, visade det sig att denna siffra hade sjunkit till mindre än hälften. Att tala om en opinionsförändring är alltför älskvärt mot dessa, som svarade ja eller nej, men det var en förändring i hur man kom att se på och besvara en fråga i ett frågeformulär.

Likriktningen var klar, och den var så klar, att det i Sverige t. ex. blev alldeles självfallet för de borgerliga ledarna att säga, att de absolut inte var för Atlantpakten. Särskilt Hjalmarson blev angripen gång på gång för tidigare relativt oskyldiga sympatiförklaringar för Atlantpakten. Då tog han genast avstånd från dem. Flera av de borgerliga ledarna hade varit på samma linje, men nu var det politiskt inopportunt, och efter en tid märkte jag att de slutade reflektera på anslutning till pakten. De hade tänkt ganska starkt på den linjen en tid, men inför tanken, att de kanske skulle förlora ett val, blev saken klar. De borgerliga grupperna var alltså också labila. Gång på gång fann jag, när jag talade med borgerliga politiker, att de föredrog att ställa saken på framtiden. De tänkte sig, att en opinion eventuellt skulle uppstå och stödja dem. Men de ville inte själva hjälpa till att skapa denna opinion. Man kan alltså säga, att det var fråga om ett i politiken inte ovanligt läge, då politiska ledare väntar på en opinion, fastän ingen egentligen vill ha någon opinion. Och när ingenting händer på längre sikt, är de lika nöjda.

Jag övergår till den andra frågan, frågan om pensionslagstiftningen eller ATP, som uppkom genom en kommittéutredning redan 1955 men blev aktuell och politisk väsentlig först 1957. Jag kan se alldeles samma utveckling här. Initiativet var kommitténs. Efter det kom en period,

som man kan kalla »perioden av förvirring», då de olika partierna sökte sig fram till ståndpunkter. Socialdemokraterna var självklart, enligt min mening, de som hade den relativt mest fasta ståndpunkten. De ville nämligen — det tror jag flertalet ville — genomdriva en ny pensionslagstiftning. På det sättet var detta parti någorlunda bestämt, även om det ständigt var fråga om uppgörelser och kompromisser, när det gällde utformningen av detaljerna. Inom de borgerliga grupperna förelåg liksom 1948 i Atlantpaksfrågan däremot en mycket stor osäkerhet. Denna osäkerhet var utan tvivel dels betingad av synpunkter i sakfrågan, dels bottnade den i tvekan om man kunde göra saken partipolitiskt matnyttig. Det trodde man mycket mer på 1957, än man hade trott på en sådan partipolitiskt-strategiskt fördelaktig linje i Atlantpaksfrågan 1948. Jag talade då gång på gång med de olika borgerliga ledarna, och var förvånad över hur osäkra de var, om de skulle gå med på att hela frågan skulle få lösas i enighetens tecken, eller om de skulle göra en politisk aktion på den.

Sedan kom då det som man kan säga blev början till kristallisering under sommaren och hösten 1957. Det visade sig nämligen att man kunde få Bondeförbundet ut ur regeringen, om man tog en linje mot socialdemokratin i pensionsfrågan. Därmed fick saken helt andra dimensioner. Det blev en alldeles klar motsättning mellan de borgerliga, som visserligen hade olika linjer, men som gick emot den obligatoriska tjänstepensionen, och socialdemokraterna. Dessa ställde sig alltmer bestämt i en ideologisk position mot de borgerliga. Den känslan var utan tvivel mycket starkare än motsvarande ideologiska föreställningar på den borgerliga kanten. Därefter vidtog de förhandlingar som ni alla känner till och som jag inte ska gå in på. Man fick omröstningen på hösten 1957, Bondeförbundets utträde ur regeringen, man fick ministären Erlanders avskedsansökan och försöket att bilda en borgerlig regering, som misslyckades, och man fick ganska plötsligt pensionsfrågan som den centrala i svensk politik i början av 1958. Då var kristalliseringen rätt klar på högerhåll och på centerhåll. Folkpartiet vinglade mellan tanken, att röstvinster på vänsterkanten var en förutsättning för en borgerlig majoritet, och en lika bestämd vilja att samarbeta med de andra borgerliga partierna, eftersom detta också var en förutsättning för att vinna majoritet. I det dilemmat hade Folkpartiet stått hela tiden och gick från ståndpunkt till ståndpunkt men behöll i alla fall ett klart avståndstagande från regeringen. Sedan tillkom det nästan komiska förhållandet, att en folkpartist, Königson, förklarade sig vara anhängare av regeringsförslaget, och att efter valet 1958 det kom att hänga på en

enda röst, så att Königson avgjorde pensionsfrågan. Det var en situation som man inte kunde vänta sig och som ytterligare tillspetsade läget. Att läget var så ytterligt labilt gjorde att man drev ståndpunkterna med frenesi, och den arme Königson blev utan tvivel föremål för mycket starka påtryckningar. Han stod emellertid på sig, blev naturligtvis inte omvald, men lyckades genomföra pensionsfrågan.

Jag tänkte något stanna vid min egen hållning i frågan. Låt oss säga att jag, efter glidning från ståndpunkt till ståndpunkt, efter valen 1958, de extraordinära nyvalen, gick över praktiskt taget till den socialdemokratiska linjen och sedan hävdade den, tills beslutet fattades på våren 1959. Det intressanta i det sammanhanget kanske är, att det är det enda tillfälle jag har kunnat konstatera, att det åtminstone inom vissa grupper av Dagens Nyheters prenumeranter och läsare förelåg en opinion tillräckligt stark för att inverka på deras förhållande till tidningen. Något sådant hade vi inte märkt alls, när det gällde Atlantpakten. Vi hade inte alls märkt det i en rad andra fall, där tidningen intog en mer eller mindre speciell ståndpunkt. Vi hade märkt det en smula när Gustav V dog, då jag skrev några inte vanvördiga men i alla fall ur den då förhärskande totala sorgesympunkten uppseendeväckande ledare. Då var det verkligen några tusen personer som skrev eller ringde att de inte ville ha tidningen vidare. Men det var en kortvarig historia därför att det inte gällde att få kungen att leva upp igen. I pensionsfrågan däremot var jag föremål för en del påtryckningar oavbrutet från borgerligt håll, särskilt från Folkpartiet, och från tidningens ägare. Dessutom märkte jag mycket tidigt att det förekom en viss reaktion från utomstående. De ringde och förklarade, att de skulle komma att arbeta för att få prenumeranter att sluta hålla tidningen. 1959 visade det sig, att för första gången på 13 år ökades inte tidningens antal prenumeranter, utan det stod stilla. Det blev en uppgång som var mikroskopisk, men den berodde uteslutande på det förhållandet, att den svenske boxaren Johansson segrade i New York i slutet av juni, så att vi fick in i upplageredovisningen de enorma siffror, som tidningen uppnådde just de dagarna. Det tycks alltså ha funnits de, som reagerade så, att de verkligen slutade att hålla tidningen för en tid. Det var det kanske mest bestämda uttrycket för en opinion, som jag kan konstatera i de här konflikterna.

Om de sista akterna i skådespelet kan jag fatta mig kort. Avgörandet kom på våren 1959 efter ett i svensk politik under efterkrigstiden alldeles ovanligt bombardemang av retorik och sentimentalitet från båda håll. När avgörandet kom, tänkte jag mig, att det skulle bli en besvär-

lig situation. Jag trodde, att jag skulle få fortsätta att försvara DN:s hållning i pensionsfrågan och fortsätta att försvara det förslag regeringen hade genomdrivit. Men omsvängningen kom. Den kom i den femte akten precis som beträffande Atlantpakten, den totala likriktningens. Efter en vecka var det klart att Folkpartiet och Centerpartiet helt accepterade utgången, och man gjorde det samma inom högern om också med vissa reservationer. Man levde då i ångest för att man skulle förlora också 1960 års val på pensionsfrågan. Man förlorade det, men inte på pensionsfrågan. Den känslan var förhärskande, att man ögonblickligen måste springa över från den ena ståndpunkten till den andra. Det är naturligt, om människor i allmänhet inte har något minne av tidningarna. Men för mig var det nästan fantastiskt att läsa dem då. DN och jag själv hade framstått som förrädare mot Folkpartiet och regeringens förslag som något fullkomligt fördärvligt. Sedan kom omsvängningen några veckor efteråt. Jag blev inte rehabiliterad, för förrädare kunde jag ju vara ändå, men regeringens förslag blev det. Det måste vi hålla på menade man. Det är beslutat i demokratisk ordning. Nu får vi acceptera det. Redan vid valen 1960 skulle det orsakat förvirring, om någon borgerlig riktning hållit på den ståndpunkt, som hade varit den självfallet riktiga på våren 1959.

De två frågor jag här tagit upp — sporadiskt och bara ur vissa synpunkter — tycker jag kan belysa opinionsproblematiken. Jag tycker mig finna en utveckling som är parallell i båda frågorna. Därvid kan man för det första konstatera, att den ideologimässiga bakgrunden i det hela var en bisak. Ideologiska ståndpunkter kan t. ex. inte förklara, varför Sverige i Atlantpaksfrågan skulle tveka mer än Norge med praktiskt taget samma partiställning. Det finns en ideologilinje i pensionsfrågan, som jag redan har betonat, och jag tror att man kan säga, att socialdemokraternas linje var ganska klart idéfärgad eller åtminstone känslöfärgad. Men i övrigt var det även där mera maktspelet, som stod i förgrunden.

Jag är naturligtvis på det klara med att man vet mycket litet om vilka resultat en ingående opinionsforskning kan lämna beträffande dessa två frågor i svensk politik. Men det centrala förefaller mig att vara något som i sådana undersökningar nästan glider förbi, därför att det är så obestämt, dvs. maktkampen mellan politiker. Den framträder aldrig i debatten. Politikerna argumenterar visserligen, men om deras motiv vet man mycket litet. Det finns ingen politiker som säger att han vill komma till makten. Det finns ingen politiker som tvivlar på att inte de andra politikerna vill komma till makten. Denna i alla demokratiska

stater urartade konventionalism har blivit så stark, att man inte finner det lätt, att i offentliga uttalande spåra dessa maktmotiv. Det är en av de svårigheter, som vi har att brottas med.

Vidare vill jag till slut betona, att jag knappast tror att man hos den stora massan av väljare finner någonting, som man utan överdriven älskvärdhet kan kalla en opinion. Man finner följsamhet naturligtvis, och den följsamheten kan möjligen välvilligt kallas för en tyst opinion.